

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 323(477)

Киридон А.М., Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

Киридон Алла Миколаївна – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.

Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження

Стаття присвячена аналізу основних етапів української державності. Особлива увага приділяється дослідженню впливу концепції “структурних тисків” на процеси українського державотворення.

The article is devoted to the analyses of the main periods of the Ukrainian statehood. There have been paid considerable attention to the interpretation of the conception of the “structure pressures” on the Ukrainian state-building processes.

З проголошенням незалежності Української держави 24 серпня 1991 року у вжитку активного політикуму з’явився термін “відродження” щодо української державності. Між тим префікс “від-” означає поновлення чогось вже існуючого, того, що вже колись було. З цього випливає необхідність знайти своєрідну точку відліку початків державності, а в умовах сучасного державотворення затребуваним стало вивчення історії України і конструювання концепції держави.

Інтерпретаційні моделі державотворчих процесів минулого мали вплинути на формування думки про споконвічні прагнення українців до незалежності, але в той же час, як це не парадоксально, репродукування відчутно залежало від впливу реальних масових стереотипів, конструйованих сучасністю (соціальними і політичними потребами суспільства). Французький історик Бернар Генє писав: “Соціальна група, політична спільність чи цивілізація визначаються передусім їхньою пам’яттю, тобто їх історією, але не тією історією, яка була в дійсності, а тією, яку

створили їм історики...”.

Між тим осмислення процесів державотворення в Україні потребує максимально точного, об’єктивного відтворення подій і фактів минулого. Проте в науковому загалі досі триває реконструкція морально застарілих історичних міфів радянської доби з нерідко властивим їм майже повним ігноруванням самобутніх процесів державотворення в Україні. Адже сутністю схем радянської історіографії було здебільшого фактологічне наповнення (за принципом аналогій) концептуальної схеми загальної історії СРСР.

Тож не випадковими є не тільки неабиякий інтерес до значної кількості раніше заборонених праць В.Антоновича, Д.Багалія, П.Голубовського, М.Грушевського, М.Драгоманова, О.Єфименко, В.Липинського, Н.Полянської-Василенко, Д.Яворницького та інших, а й зростання, з одного боку, значення суто прагматичного пізнання аналізованого ними перебігу державотворення, з іншого – потреби в узагальненні історичних процесів у

відповідності з виробленими науковою думкою схемами. Протягом 16 років незалежності сформувалися нові стереотипи і структурно-логічні схеми українського державотворення, піддавати сумніву які є недоречним.

Концепції української державності у вітчизняній історико-політичній науці обґрунтували академіки М.Грушевський, С.Дністрянський, С.Рудницький, професори В.Липинський, С.Томашівський, В.Кучабський, В.Старосольський, С.Шелухін, Р.Лашенко, доцент О.Бочковський [1]. Ними концептуальне осмислення проблеми подається здебільшого через моделювання державницьких інституцій у хронологічному вимірі.

Пропонована нами розвідка акцентує увагу на двох ключових моментах: відтворенні етапів українського державотворення з метою пошуку своєрідної точки відліку процесу “відродження”; крос-історичному, а не політико-правовому чи філософському аналізу проблеми.

На підставі вивчення існуючих концептуальних положень української державності, з одного боку, та аналізу терміна “відродження”, з іншого, нами було висунуто робочу гіпотезу. Сутність останньої концентрується в ряді запитань: чи можна говорити про черговий етап державності (починаючи з проголошення незалежної України)? якщо говорити про “відродження”, то який із уже минулих етапів можна треба “відроджувати”, тобто знайти певні риси для матричного відображення елементів державного існування? чи можна взагалі говорити про функціонування української державності в нормальних, а не екстремальних умовах? Тож конструйованою гіпотетичною парадигмою стало заперечення існування нормально функціонуючої в історичному вимірі української держави. Такий підхід можна означити як модельований процес пошуку.

Мета повідомлення полягає у спробі обґрунтувати необхідність створення абсолютно нової концептуальної схеми державотворення сучасної незалежної України, відмовившись від пошуку аналогів у минулому. На нашу думку, доволі проблематично віднайти той період розвитку української державності, коли можна було б говорити про нормальний функціональний розвиток державотворчих процесів.

Для варіанта відповіді на поставлені запитання нами методом ретроспекції виокремлено етапи державотворення в Україні. При цьому до схеми долучено й етапи, навколо яких тривають дискусії (останні, часто починаючись в науковій площині, каталізують

політичні спекуляції навколо проблеми і навпаки).

Тож спробуємо реконструювати **етапи українського державотворення**. При цьому автор усвідомлює умовність виділених етапів, оскільки визрівання державотворчих тенденцій продовжувалося і в періоди перебування українських земель у складі інших держав (литовсько-польська доба, у складі Російської та Австро-Угорської імперій тощо).

Першим із них (дискусійним) є Трипільська культура – **держава Аратта** (розквіт у IV-III тис. до н.е.). В основі міркувань про початок відліку процесу державотворення в Україні від Трипільської культури покладено дослідження археолога Ю.Шилова та розвідки Ю.Канигіна. У книгах “Космические тайны курганов” та “Пути ариев” Ю.Шилов наводить дані про існування надпівнічної країни Гіпербореїв на материку-острові в Північному Льодовитому океані. Цей острів опустився під воду океану після загибелі Атлантиди внаслідок землетрусів і дії вулканів. У VII-V тис. до нової ери Мала Азія стала прабатьківщиною індоєвропейців – спільних предків і аріїв, і греків, і галлів, і слов'ян, і багатьох інших народів, які існують нині, зникли або асимілювалися [2].

Припускають, що індоєвропейці (арії), мабуть, першими в історії цивілізації почали займатися землеробством і скотарством. Ці галузі господарства дали можливість різко збільшити виробництво продуктів харчування (споживання) та їх запаси, що спричинило демографічний вибух. Кількість населення Малої Азії та інших регіонів Близького Сходу тоді збільшилася приблизно в 30 разів.

У VI тисячолітті до н.е. перша хвиля переселенців за участі місцевих мисливців та інших жителів Подунав'я створила найдавнішу в світі державу – Аратту. У V тисячолітті центр Аратти перемістився до Правобережжя Дніпра, він відомий нині як Трипільська археологічна культура. На думку Ю.Шилова, у V тисячолітті (можливо, ще раніше) настав період священної демократії: на чолі суспільства протягом тисячоліть стояли не воїни, а священнослужителі. Апофеозом цієї цивілізації, яка не була відома родоначальнику історії – Геродоту, стала докласова держава Аратта, яку очолювала самотуння інтелігенція (священнослужителі). Ця розгалужена система з її високоінтелектуальним обслуговуванням була скелетом і мозком індоєвропейської спільноти. Останню відкрили на зламі XVIII – XIX століть лінгвісти, звернувши увагу на спорідненість мови багатьох народів – від Британії до Італії,

від Фінікії до Скандинавії.

У середині XIX століття було видано книгу “Сравнительная грамматика санскритского, зендского, греческого, латинского, старославянского, готского и немецкого языков” (Ф.Боппа). До цієї групи пізніше також були віднесені вірменська, грузинська, албанська і староруська мови, які мали індоевропейську мовну спільність. Від індоевропейців походять шумерська цивілізація та її державність. Аріїв також називали “оратаї” [3].

До прихильників даної концепції можна віднести В.Мицика [4], М.Чмихова [5], Ю.Шилова [6]. Їх опонентами виступають Л.Залізник [7], П.Толочко та інші.

Першою протослов'янською державою (дискусійна думка) стало **Антське царство** (I століття до нової ери – 602 рік).

О.Шахматов, М.Погодін, С.Соловйов та інші історики вважали антів протослов'янами. Вітчизняні дослідники М.Грушевський, В.Щербаківський дотримувалися думки, що анти – прямі предки українського народу або навіть “перші українці” [8]. Варто зазначити, що оцінки істориками політичного об'єднання антів досить суперечливі. В.Ключевський уважав його племінним союзом дулібів. Окремі історики вбачали в антах короткочасне військове об'єднання, створене для боротьби з ворогом (готами, аварами). Але цьому висновку суперечать слова Йордана, який писав, що анти мають спадкову царську владу. На думку М.Брайчевського, політична організація антів нагадувала структуру державних об'єднань Західної Європи (Карла Великого, бургундів, вандалів, готів) і була так само нетривкою [9]. Автори навчального посібника “Історія української державності” підкреслюють: “... Сам факт об'єднання антів у союз фактично був першою відомою спробою прямих предків українського народу створити власне державне утворення з організованим військом та участю населення в політичному житті...” [10].

Період існування держави (Київська) **Русь, Руська земля** охоплює IX сторіччя – 40-і роки XIII століття.

Проблема історичної спадщини Київської Русі, порушена ще М.Погодіним та М.Грушевським (полярні концепції), до цього часу залишається доволі гострою. Перший з них стверджував, що після розпаду Київської Русі населення Наддніпрянщини перейшло на територію Центральної Росії та згодом утворило Московську державу. Він не помічав і не хотів помічати існування окремого українського народу. М.Грушевський, навпаки, вважав, що російський народ не має ніякого відношення до

Київської Русі. На його думку, подібно до того, як Галлія – колишня провінція Риму, а нині Франція – запозичила з Риму багато елементів його суспільно-економічного устрою, законодавства і культури, щось подібне вчинила Москва стосовно Києва. Ідея початку російської держави від Київської Русі перейшла і в праці радянських істориків, а згодом виникла навіть своєрідна формула цієї концепції – витворена теорія спільності кореня російської, білоруської та української народностей. Йдеться про теорію так званої давньоруської народності, яка частково реанімується навіть в умовах незалежної України. Київська Русь вважалася якимось цілісним етнічнотериторіальним утворенням, де сформувалася своєрідна етнічна категорія – давньоруська народність, що відзначалася єдністю мови, мала єдину територію, єдиний уклад життя, єдину високорозвинену культуру, мала економічну єдність різних територій Русі і т.д. Історія власне українського народу починалася лише з XIV століття. Таким чином, дискусії з площини сучасної наукової іноді набувають заідеологізовано-спекулятивних форм.

Очевидно, варто визнати, що Київська Русь не була державою в сучасному розумінні цього слова. Розглядати її як таку – означало б приписувати їй вищий рівень політичної організації. Але вона не мала ані централізованого управління, ані всеохоплюючої бюрократичної системи. Основною формою взаємозв'язку між володарями й підданими було збирання данини. Згодом розвинулася система оподаткування. У політиці князі керувалися переважно династичними чи особистими інтересами. Політичні проблеми розв'язувалися за допомогою сили.

На думку багатьох сучасних українських істориків, Давньоруська держава була нестійким (тимчасовим) нецентралізованим державним утворенням без єдиної давньоруської або праруської народності, де одночасно відбувався процес етногенезу українців (на території Київської, Чернігівської, Переяславської, Волинської, Галицької земель), росіян (Володимиро-Суздальська, Новгородська, Псковська, Смоленська, Рязанська землі), білорусів (Полоцька, Мінська, Туровська землі).

Доба **Галицько-Волинської Русі** (1199 – 1340-і роки).

На думку М.Грушевського, саме Галицько-Волинське князівство було безпосереднім спадкоємцем політичних та культурних традицій Києва. Натомість учень видатного

історика С.Томашівський називав це князівство першою безпосередньо українською державою і вважав, що саме з Галицько-Волинської держави слід вести відлік історії української держави, оскільки до складу цього утворення входили лише етнічні українські землі. У час свого розквіту (XIII століття) Галицько-Волинська Русь охоплювала 90 відсотків населення, що проживало тоді в межах нинішніх кордонів України [11].

Державне утворення **Військо Запорозьке** постало в ході Національної революції середини XVII століття. Варто враховувати характер цієї держави, зумовлений військовими діями, часто умовними територіальними межами, особливостями формування адміністрації тощо.

На думку вітчизняних істориків О.Апанович, О.Гуржія, В.Смоля, В.Степанкова, Р.Іванченко та інших, українська державність з яскраво вираженими етнічними рисами в середині XVII століття існувала вже у завершеному вигляді.

Державні одиниці **періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 років** представлені Українською Народною Республікою періоду Української Центральної Ради; Українською Державою періоду Гетьманату Павла Скоропадського; Українською Народною Республікою часів Директорії; Західноукраїнською Народною Республікою. Окрім національних державних утворень, у цей період тричі встановлювалася радянська (більшовицька) влада в Україні.

Україна в складі **Союзу Радянських Соціалістичних Республік** мала державність у вигляді Української Соціалістичної Радянської Республіки – Української Радянської Соціалістичної Республіки (грудень 1922 – 1991 роки).

Згідно з Конституцією, затвердженою в березні 1919 року, УСРР була “незалежною і суверенною державою”, мала власні органи державної влади, столицю (з 1919 до 1934 року – Харків), бюджет, державний гімн, герб, прапор. Та фактично всі ці ознаки державності виявилися суто декларативними. Конституційні акти 1937 та 1978 років суттєво стану справ не змінювали.

Проголошення незалежної України 24 серпня 1991 року поклато початок **сучасному етапові державотворення**.

Оскільки пропонується доповідь окреслюється в трьох площинах: конструювання та аналіз етапів державотворення; формування колективної пам'яті; історичне пізнання та інтерпретація минулого, оскільки варто розглянути низку актуальних проблем державотворення (у

соціальної, політичної, економічної, духовній сферах) з огляду на комплекс “структурних тисків”. Це твердження ми обґрунтовуємо на основі концепції професора державної політики та управління Школи державного управління Карлстонського університету в Оттаві Леслі А.Пала. Згідно з його твердженням, кожна країна перебуває під впливом глибоких структурних умов, закріплених в історії, політиці та економіці, тобто “існує певний структурний тиск, яким не можна нехтувати” [12]. Йдеться про структурний тиск, породжений “розірваністю” державотворчого процесу і нетривалістю державницького існування. Нескладні математичні підрахунки дають підстави стверджувати, що Україна перебувала більше в умовах бездержавного існування, ніж у полі стабільного процесу державотворення. Внаслідок цього українська державність в період короткочасного її формування може розглядатися швидше як екстремальний історичний досвід. Процес державотворення не був стабільним, пролонгованим чи довершеним. Як зауважив ректор Українського вільного університету в Мюнхені І.Мірчук, “Про власне державне життя годі навіть говорити, ми його втратили в ранній молодості і по нинішній день [стаття написана в 1925 році – А.К.] не були в цім щасливим положенні” [13]. Тож говорити про “відродження” державності, говорячи про доконаність цієї стратегії, можна лише в контексті ідеї державотворення. Такий підхід порушує усталену тезу про пролонгованість процесу державотворення та перманентне прагнення нації до втілення цієї ідеї.

Інший структурний тиск породжений відсутністю сформованої власної еліти (передусім політичної), що, в свою чергу, обумовлене тривалим бездержавним існуванням українства.

Ще один вимір структурного тиску вбачається та відсутності взаємодії світської і церковної влади (практично з часів Русі). Суттєво корегують таку ситуацію складні процеси в релігійно-церковній сфері.

Для вирішення проблем державотворчого порядку надзвичайно важливим чинником є культура, оскільки вона є важливою формою, що містить етичні, політичні й соціальні цінності і, таким чином, допомагає зрозуміти причини певних процесів у побудові держави. При цьому цікавим видається твердження професора економіки Університету Північної Кароліни Стівена Роузфілда про те, що кожна культура має “вітринні” і “тіньові аспекти” [14].

Література

1. Потульніцький В.А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К.: Либідь, 1992. – С. 24.
2. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. – К.: Атака, 2005. – С. 39.
3. Шилов Ю. Пути Ариев: роман, документи, хроніка. – К.: Полиграфкнига, 1996. – С. 101-107; Його ж: Праслов'янська Аратта. – К.: Аратта, 2003. – 93 с.
4. Мицик В.Ф. Священна країна хліборобів. – К., 2003.
5. Чмыхов Н.А. История язычества Руси. – К., 1990; Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. – К., 1992.
6. Шилов Ю.О. Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н.е. – ІІ тис. н.е. – К., 2002.
7. Залізник Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – С. 84-91.
8. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1999. – С. 20.
9. Брайчевський М.Ю. Конспект історії України. – К., 1993; Його ж: Походження Русі. – К.: Наук. думка, 1968.
10. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1999. – С. 21.
11. Україна: Повна енциклопедія / Авт.-упорядники В.М.Склярєнко, Т.В.Іовлева, В.В.Мирошнікова, М.О.Панкова. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 17.
12. Пал Леслі А. Аналіз державної політики / Пер. з англ. Іван Дзюб. – К.: Основи, 1999. – С. 180.
13. Мірчук І. Г.С.Сковорода (Замітки до історії української культури) // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. – К., 2000. – Вип. 39-40: Україна: філософський спадок століть. – С. 39.
14. Роузфілд С. Порівнюємо економічні системи. Культура, багатство та влада в ХХІ столітті / Пер. з англ.. – К.: “К.І.С.”, 2005. – С. 63.
15. Пал Леслі А. Назв. праця. – С. 182.